

# AUGUSTINUS

H. Briels is afgestudeerd in de filosofie en geeft samen met professor Bakker een werkcollege over Augustinus.

Een college over het röntgenbeeld van een kosmische nevel zal ongetwijfeld meer belangstellenden trekken dan een uiteenzetting over de kerkvaders. Met één gelukkige uitzondering: Augustinus. Niet zonder binnenpret weet een enkeling van hem de ondeugden te herinneren. Bijvoorbeeld hoe hij met zijn vrienden peren heeft gestolen. Of hoe hij later eens verzuchtte: Heer, verlos mij van het geslachtsverkeer, maar doe het niet meteen! Augustinus is een ondeugende kerkvader; de enige van alle patres die het gegeven was een bestseller te schrijven, waarin hij op een ongehoord levendige wijze zijn goede en kwade kanten belicht. Hij heeft net niet die krul van vroomheid in de lippen die, menig hedendaagse bisschop ongenietbaar maakt. Augustinus schaamt zich niet voor de zoon die hij bij één van zijn vriendinnen heeft verwekt en hij heeft zelfs de brutaliteit hem Deodatus te noemen, een geschenk van God. Hij verzwijgt niet hoe hij jarenlang zijn moeder op haar ziel heeft getrapt, maar ook niet hoe hij lateroprecht huilde om haar dood. Augustinus is niet de man om zijn diepste gevoelens met een verkramppt religieus gebaar als ongewenste katjes te verdrinken. Hij is zo gewoon menselijk, zo herkenbaar voor iedereen, dat zelfs een athéïst hem graag vergeeft een streng gelovige te zijn. Misschien schuilt zijn grootheid wel hierin, dat hij twijfels heeft uitgesproken, die wij nu nog kennen en dat hij van zijn leven een odyssee heeft gemaakt, die ongeacht de uitkomst respect afdwingt.

Voor de zoekende mens is Augustinus een baken, een vuurpijl die van de nacht even iets moois maakt; voor de gelovige lijkt hij op een haven, te groot om niet in te verdwalen. Vooral over dit laatste mogen we niet te licht denken. Het oeuvre van Augustinus is zo gigantisch dat men er minstens twee jaar over doet om het één keer goed door te lezen. Daar komt dan nog bij dat sommige onderzoekers bepaalde geschriften vanwege de grote geestelijke diepgang wel dertig maal meenden te moeten herlezen. Zo gezien

lijkt het dus onmogelijk een artikel over Augustinus te schrijven en dat is het ook. Wat nu volgt, kan nooit meer worden dan een veel te kort belichte foto. Geen mens, die Augustinus uit zijn geschriften kent, zal er vrede mee hebben. Misschien ligt het wel aan publicaties van dit soort dat kerkvaders niet populair worden. Maar goed...

Aurelius Augustinus werd geboren op 13 november 354 A.D. in Thagaste, het huidige Sook Ahras in Algerije. Hij was de zoon van Monica en Patricius, de eerste een belijdend katholiek die er aanvankelijk maar niet in slaagde haar zoon voor het ware geloof te strikken; de laatste zouden we een heiden kunnen noemen, maar anders dan het cliché het wil. Het was immers deze Patricius die zijn zoon tot studie prikkelde, ook al moest hij er zelf voor in lompen lopen. Heel zijn luttel inkomen als ambtenaar investeerde Patricius in de scholing van zijn zoon. En dat bleek zelfs niet genoeg. Patricius moest nog op andere manieren proberen de hindernissen te nemen, die zijn zoon op grond van zijn geringe afkomst gesteld waren. Een wapenfeit van niet 3 geringe betekenis was dat hij er in slaagde voor Augustinus het patronaat te verwerven van de machtige Romanianus. Dit was een nogal praalziek personage, die bij de grote menigte in de smaak probeerde te vallen door het organiseren van spelletjes met wilde beren, maar die ook de gunst van geleerden kocht door het verlenen van studietoelagen. Augustinus heeft van diensten van deze 'nouveau riche' gebruik maakt, maar niet zonder later fijntjes op te merken dat Romanianus voor zichzelf met al zijn macht en rijkdom toch niets blijvends had vergaard. Het geluk dat alle mensen zoeken, had hij op het drijfzand gebouwd van de roem en het bezit.(1)

## rome in verval

Romanianus was trouwens ook in een ander opzicht interessant. In zekere

Zijn symboliseerde hij de tijd waarin de kerkvader leefde. Enerzijds kende het Noord-Afrika van die dagen een grote massa, die als gevolg van hoge belastingen verpauperde. Anderzijds waren er enkele machtige profiteurs, die zich juist in deze tijd van een alom tegenwoordige malaise opzichtig afzonderden in een prive-sfeer van ongekende luxe en rijkdom. Het eens zo grote en onaantastbare Imperium Romanum werd van binnen uit aangevreten door corruptie en ontelbare uitpattingen van andere aard. Van buitenaf waren de barbaren kundig bezig de grenzen alsmaar te verleggen en als een lus om Rome aan te halen. Het woord van Seneca, dat muren staan om te vallen, was bezig werkelijkheid te worden. Alaric de Goot zou Rome op 24 augustus 410 binnen marcheren. Toen Augustinus in 430 te Hippo stierf, stonden de Vandalen aan de poorten van de stad. Wat eeuwig leek, verkeerde in ontbinding. In menigeen, ook bij de kerkvader, speelde de gedachte van een spoedig einde der tijden. De wereld was bezig aan haar ouderdom te gronde te gaan. De senectus mundi zou ramp na ramp over de mensheid uitstorten en haar tenslotte wegvagen.

Wat dat betreft zou Augustinus weinig moeite hebben te acclimatiseren in het huidige onheilsklimaat. Het post-koloniale Europa kent alleen wat meer bedreigingen, wat meer barbaren misschien, maar dat is slechts de rente van kapitaal dat op zich al eeuwen oud is. Niet nieuw is ook de schuld-vraag. Welk kwaad perverteert de zeden? Wie staat klaar om munt te slaan uit de incompetentie der machthebbers? Mocht aan het Rome van die dagen van alles ontbreken, aan één ding was beslist geen tekort: aan vingers die beschuldigend in deze of gene richting wezen. Zoals ook nu, wees toen iedereen op iedereen. Maar één groep werd wel bijzonder schuldig geacht: de Christenen. Sinds Constantijn hen vrij spel gaf (313 A.D.), had het Romeins schip van staat de wind tegen. De redenering was dat de renegaat die zijn eigen goden overboord zet, ook zijn fortuin verliest. Toen barbaren het symbool van heel de beschaafde wereld onder de voet liepen, konden de Christenen niet anders dan schuldig verklaard worden. Rome was de parel die de Christenen en hun ongeletterde aanhang voor de zwijnen wierpen.

De val van Rome was de kroon op de christelijke afkeer van de antieke wijsheid en cultuur, die zij steeds dwaasheid voor God hadden genoemd. Anders denkt Augustinus. In zijn grote werk

'De Civitate Dei', waaraan hij vanaf 413 A.D. tot bijna aan zijn dood heeft gewerkt, ontmaskert hij deze redenering als zelfbedrog van bijgelovigen. Trefzeker confronteert hij zijn aanklagers met de geschiedschrijvers die Rome zelf heeft voortgebracht. Vond niet al Salustius zijn samenleving rot en verdorven? En wat te zeggen van Cato? Die wist niet beter dan de ene zonde met een andere te vergelden, toen hij zich aan de schanddaden van de keizer onttrok door zelfmoord te plegen. (2) En Augustinus citeert Seneca. In het geschrift 'De Superstitione' brandmerkt deze de dwaasheden van de staatscultus, maar beveelt hij tegelijk aan dit alles toch maar in acht te nemen omdat het nu eenmaal wet is. Seneca laakt trouwens ook het enthousiasme waarmee de Romeinen de uit het oosten geïmporteerde godsdienstwaanzen omhelzen. Wat nu Bhagwan heet, noemde zich toen Mithras of Isis. Seneca ziet er geen heil in en omdat hij hier de Christenen niet noemt, is de kerkvader het nu roerend met hem eens. (3) Augustinus vormt een front met al de dissidenten die steeds gesteld hebben dat Rome de kiemen van het verderf in zich draagt. Als Christen geeft hij blijk niet alleen het 'claire' maar ook het 'obscure' van de geschiedenis te kennen.

## het christendom

Pas als dat duidelijk is, geeft hij zijn kwaadsprekers de fatale slag. Wat voor soort mens is hij die werkelijk meent met het afbranden van zijn huis alles te verliezen? Zijn er dan geen andere waarden? (4) Augustinus toont aan dat de ogenschijnlijk zo domme Christenen over een filosofie beschikken, die op superieure wijze de gebeurtenissen van die tijd inzichtelijk maakt. Een Christen hoeft niet als een in het nauw gedreven gladiator om zich heen te slaan, op zoek naar welke uitweg dan ook. De Christen leeft vanuit waarden die hij koestert in zijn innerlijk. En hij begrijpt vanuit zijn geloof, zodat hij niet hoeft te spreken of te handelen vanuit de verblinding van de angst. Zoals de beklimming van een heuvel het oog ver doet zien, zo verwijdt de aanvaarding van het ware geloof het begrip. Augustinus toont aan dat de relatie van Kaïn en Abel prototypisch is voor alle maatschappelijke verhoudingen. Hij noemt de geschiedenis die begon met Romulus en Remus geen uitzondering. Kaïn doodt Abel, Romulus vermoordt Remus; geschiedenis is het conflict tussen de naijverige gerichtheid op bezit, macht, wellust

en het leven vanuit andere, hogere waarden. Kain en de zoon van Mars kennen geen werkelijke vrede; Abel en Remus laten hun leven vanuit de overtuiging dat geen hart tot rust komt totdat het rust in God. Augustinus lijkt soms wel op Sartre, die het conflict het wezen van alle relaties noemt. Wat Kain is voor de kerkvader, heet "l'enfer est l'autre" bij de existentialist. Maar de schijn bedriegt. Weliswaar zijn alle mensen Kain en Abel voor elkaar, weliswaar organiseren de Kains zich in tyrannieke staten, waarin de heerszucht, het genot en het bezit de enige heiligen zijn, toch is er volgens Augustinus reden voor hoop. De Christen hoopt, het is een deugd zonder welke hij niet kan leven. Hoop is voor de ziel wat brood is voor de maag. Volgens Augustinus is de civitas dei, de staat van God, de nog verborgen gemeenschap van Abels, het legitieme object van de hoop. Alles wat rechtvaardig is smelt samen in de ondergrondse staat van God; het overige doet zijn best zich zoveel mogelijk te verdelen en te onderscheiden, terwijl er geen onderscheid is. De piraat die Alexander de Grote vrijmoedig vergeleek met een groot 'landrover', had gelijk. Er is geen verschil tussen onrecht dat bedreven wordt vanaf een schuitje op zee of door duizenden tot de tanden gewapende horden op het land. (5) In onze wereld, die langzaam verstikt wordt door verkeerde liefde, door het venijn van het egoïsme, smeult het goeds als een bevrijdingsbeweging. Haar leider is Christus, de goddelijke roerganger, die in de historische tijd geboren werd om een ommekeer teweeg te brengen. Christus is de nieuwe mens, de heraut van een nieuw weten en geweten. Hij roept op de innerlijke mens te vernieuwen door oriëntatie op eveneens nieuwe waarden. We zullen zien hoe Augustinus hieraan gevolg geeft.

Overigens mogen wij ons de staat Gods niet te groot voorstellen. De kerkvader rekent niet met miljarden. De civitas dei is maar een kleine gemeenschap, die iets meer dan 140.000 leden telt en waarvan - sic- ook de kerkelijk gedoopten niet automatisch lid zijn. Velen zijn geroepen, weinigen halen de streep. Wezenlijk is dat pas op de laatste dag van de geschiedenis definitief een scheidslijn wordt getrokken tussen wat de historische tijd vermengt: de civitas terrena. Dan pas zal door een fingerwijzing van God vast komen te staan wie behoort tot de massa der hoogmoedigen, die het geluk

zoekt in futiele wereldse zaken en die zich beroemde op de voldoening van het eigen kunnen. Dan pas zal duidelijk zijn wie in de imitatio dei, de navolging van God, zijn geluk heeft gevonden. Verketteringen van voor het laatste oordeel blijken van geen absolute waarde.

Augustinus redeneert nu, dat ook de val van Rome te beschouwen is als zo'n fingerwijzing van God. God is degene die alles verandert zonder zichzelf te veranderen. (6) Hij is het principe dat aan alle wisseling ten grondslag ligt zonder op te houden te zijn wat Hij is. Maar dat betekent niet dat hij zich ook onmiddellijk in het verloop van historische processen mengt. Volgens Augustinus heeft God bij de schepping een vast ontwikkelingsplan in het geschapene gelegd. Men zou het zo kunnen zien dat Hij sommige zaken in hun totaliteit, andere echter alleen in de kiem heeft geschapen. Deze kiemen of zaden komen op een vastgesteld tijdstip tot ontwikkeling. Dan vindt plaats wat God tijdens de schepping gewild heeft dat plaats zou vinden. Aldus kan God zelf in alles concreet en persoonlijk betrokken zijn en valt zelfs niet een mus van het dak zonder Zijn wil. (7) Op een zeer eigenzinnige wijze maakt Augustinus gebruik van de aan de Stoa en het neo-platonisme ontleende theorie van de rationes seminales om te verduidelijken dat de wereld een heilsplan kent. Wat dat betreft waant hij zich een eenoog in het land van de blinden. Op de een of andere manier voelt hij zich persoonlijk door God aangeraakt en verlicht met een bijzonder soort weten. "Met innerlijke prikkels bent u mij blijven opjagen om mij ongedurig en onrustig te laten blijven, totdat gij door innerlijk aanschouwen zekerheid voor mij was geworden." (8) Augustinus vertaalt het geloof in de voorzienigheid existentieel. Hij vertelt de verbouwereerde Romein de val van Rome te zien als een opbouwende straf van God. Sterven is niet erg als er iets goeds aan vooraf ging en als er iets goeds op volgt. (9)

## de rhetorica

Wat een Alaric onder de voet kon lopen, kon onmogelijk de grootste van alle waarden zijn. Sic transit gloria mundi. Augustinus hoopte dat zijn filosofie een katharsis, een reinigende ommekeer teweeg zou brengen in het denken, dat de christen alleen maar zag als voer voor de Numidische leeu-

wen resp. als een belediging voor het met de wijsheid van eeuwen geschoolde verstand. Daartoe sluisde de kerkvader zich binnen langs de weg van het verstand, het geloof en het gevoel. Wat dit laatste betreft valt met name te denken aan de prachtige, haast Taciteïsche stijl waarin hij zijn overtuigingen wikkelt. Het moet zelfs de literair verwende Romein uiterst moeilijk zijn gevallen zich hierdoor niet esthetisch te laten kittelen. De eloquentia, de welsprekendheid, werd door Augustinus bewust gebruikt om door de omkorstingen heen te breken, die een langdurig proces van culturele verfijning om de ziel van de beschaafde wereld had gelegd.

Hier zijn we trouwens weer terug op het punt van vertrek: we spraken al over de scholing die Patricius zijn zoon ten deel liet vallen. Dat was in wezen een opleiding in de rhetorica, zij het met geheel andere doeleinden dan de kerkvader zich in "De Civitate Dei" voor ogen stelde. Reeds op de lagere school te Thagaste werd de leerling Augustinus met menige oorvijs het nut van lezen en schrijven bijgebracht. Het zoontje van Patricius had het land aan studeren, maar hij meende toch onder aansporing van al het geweld dat over hem werd uitgestort, geen andere uitweg te hebben dan gehoorzaamheid. Lijdelijk gehoorzaamde hij "hen die mij aanspoorden in deze wereld een grote rol te spelen en uit te blinken in praatvaardigheden, waardoor men bij de mensen in aanzien komt te staan en bedrieglijke rijkdommen verwerft." (10) In de praktijk betekende dit dat hij altijd wel een smoesje bij de hand had om uit te leggen dat er geen verband bestond tussen het nieuwe spelletje waarmee hij naar huis kwam en de verdwenen dingen uit de proviandkast. Op de hogere school te Madaura en tijdens de studie in de wereldstad Carthago werd Augustinus' kennis van de grammatica en de rhetorica nog verder gescherpt. Hij behoorde nu tot de allerbesten. Hij blonk als geen ander uit in de onbenulligheid die pronkte met holle woorden. En hij was er trots op. Tegelijkertijd stortte hij zich in het mondaine leven, met zijn liefjes, theaters, arena's en wat al niet meer. Al met al kunnen we de jeugd van Augustinus niet beter typeren dan met een begrip van Kierkegaard. Deze spreekt van drie stadiën op de levensweg en Augustinus verkeerde nog in het eerste: het esthetische stadium. Hij leefde nog helemaal vanuit een gerichtheid op uiterlijke effecten. Als rhetor bekommerde hem slechts de vorm, de inkleding van de woorden en niet hun

inhoud. Hij wilde het oor van zijn toehoorders zalven en genieten van het applaus dat volgde. Genieten wilde hij ook van de duizend en een dingen die een nog onverkende wereld verleidelijk voor hem uitstalde. En hij koesterde geen ander perspectief dan nog ooit eens professor te worden in de welsprekendheid. Hij wilde een roem verwerven, die misschien langer duurde dan het leven zelf. Hij dweept met Cicero, Vergilius, Terentius. Kortom, Augustinus voelde zich deelgenoot van een ideaal, dat heel de klassieke oudheid lang ongewijzigd was gebleven. Hij mat zich aan waarden die de antieke cultuur zelf had voortgebracht.

Patricius kon tevreden zijn. De opofferingen die hij zich had getroost waren niet zonder vrucht gebleven. Men prees hem alom voor zijn inzet en zijn zoon voldeed aan alle voorwaarden gesteld aan een maatschappelijke carrière. Daarentegen was Monica minder gelukkig. Liever had zij haar zoon een goed katholiek zien worden in plaats van een snelle jongen, een praatjesmaker, die in klatergouden bewoordingen verhulde hoe diep hij zedelijk gezonken was. Nu valt naar onze maatstaven de slechtheid van de jonge Augustinus nog wel mee, maar in haar ogen was hij gewoon te mondain, te Rooms in de oorspronkelijke betekenis van het woord. Zelfs de geweldige geestelijke draai die Augustinus zou gaan maken naar aanleiding van een boek van Cicero, kon haar weinig bekoren. Zelfs deze sprong, die hem eensklaps in het ethische stadium van zijn leven zou brengen, maakte hem nog niet van het ware geloof. Over de bekering van haar zoon kon Monica voorlopig alleen maar dromen. Een ding is wel duidelijk: de verwachtingen omtrent en het aandeel van Patricius en Monica in de opvoeding van hun zoon vormen bij lange na niet een harmonieus geheel. Wat dat betreft vinden we bijvoorbeeld bij Marcus Aurelius, die ook de rol van zijn ouders in zijn opvoeding belicht, een heel ander beeld. Wat hier elkaar aanvult, blijkt in het geval Augustinus te botsen. (11)

## cicero en de stoa

Maar welke ommekeer vinden we in het denken van de jonge Augustinus? Deze: "In mijn negentiende levensjaar heb ik op de school voor rhetoriek een boek van Cicero in handen gekregen: de "Hortensius". Sindsdien is zo'n grote liefde voor de filosofie in mij ontvlamt, dat ik mij direct naar haar op weg begaf." (12) Elders vertelt Augustinus dat de "Hortensius" al zijn

ijdele hoop in een klap waardeloos deed worden en dat er iets in hem was gewekt dat hem met een ongelofelijke aandrang naar de onsterfelijke wijsheid van de filosofie deed verlangen. (13) De stoïcijnse denkende Cicero doet bij Augustinus het inzicht dagen dat de sapientia, de wijsheid, de grootste van alle waarden is. Hij leert hem, ongetwijfeld in de mooiste volzinnen die het latijn rijk is, de betrekkelijkheid van alles wat een enkel griepje kan wegvagen: geilheid, praalzucht, rijkdom. De wijze leeft vanuit het besef dat het geluk niet iets vergankelijk tot principe kan hebben. Zij die zich hierin vergissen, zijn de speelbal van het grillige lot. Voor zijn geluk zou de mens dan aangewezen zijn op oncontroleerbare omstandigheden. Maar uiterlijkheden zijn niet beslissend. Een gouden gebit maakt van een slecht paard nog geen goed paard. Het enige wat de mens werkelijk onderscheidt is de rede en het gericht zijn op de deugd. Alleen wie deugdzaam is, alleen wie krachtens zijn rede die ene, eeuwige en altijd aan zichzelf gelijkblijvende deugd bezit, is gelukkig. Augustinus zal in die zin deze inzichten tot zijn blijvend geestelijk eigendom maken, dat hij de rede van de mens in dienst stelt van het streven tot redelijke verheffing en haar een taak geeft bij het kortwieken van aangeboren en aangeleerde tekortkomingen. De rede ziet hij als het orgaan, dat de mens in positieve zin van alle andere schepselen onderscheidt. Zij is hem gegeven om de deugd te sterken en de passies in te tomen. (14) Die regulatie van driften acht Augustinus voor de juiste levenswijze van het allergrootste belang, want aan zichzelf overgelaten leiden zij slechts van kwaad tot erger. Wat als afgunst begint, eindigt misschien in haat en doodslag. (15)

De ethische levensfase van Augustinus zoals die spontaan geboren wordt uit het lezen van de Hortensius van Cicero kenmerkt zich in eerste instantie door de afwending van elk uiterlijk vertoon. Kenmerkend is verder de toewending op het kompas van de rede tot het ideaal van het deugdzame leven. Het is een samengaan van distentio en intentio. Maar dat niet alleen. Wie de deugd aas zonder angel noemt, die confronteert zichzelf ook met het probleem van het kwade. De Stoa legitimeerde bijvoorbeeld de zelfmoord onder omstandigheden die de rede beletten de deugd na te streven. Zelfmoord gold als een verheven dood, mits een autonome, vrije rede voor zichzelf had bepaald dat een leven volgens de deugd in de toekomst

uitgesloten was. Overigens beschouwde de Stoa de rol van het kwade in kosmisch verband als positief. De diertjes die onze matrassen onveilig maken, zijn een constante maning goed op onze eigendommen te passen. Volgens stoïcijnse begrippen vormt de kosmos een harmonieus geheel, waarin alles zijn eigen plaats en betekenis heeft. Het probleem is alleen dat de mens niet van alles de draagwijdte overziet. Alle dingen en alle gebeurtenissen voegen zich samen tot een verbindend mooi mozaiek, maar de ongeschoolde blik reikt niet verder dan de horizon. Volgens Augustinus bestaat er geen groter tuig dan hoeren en pooiers, en toch, zij zijn onmisbaar in het groter geheel van de samenleving. Zij helpen immers mee de zinnelijke lust, de voluptas, te reguleren. (16) In de Confessiones vermeldt hij bij herhaling dat zelfs de onaangenameste gebeurtenissen in zijn leven achteraf bezien, toen hij tot de juiste zelfkennis was gekomen om zijn plaats te zien in de hem omgevende structuren, toch een opbouwende betekenis toekomt. En vanzelfsprekend is de latere christen Augustinus van mening dat "niet de lucht het kwade is, noch de aarde. Kwaad is niet het water en wat in deze drie leeft: de vissen, de vogels, de bomen. Dat alles is goed, het is de verkeerdheid der mensen die de wereld verkeerd maakt." (17) Geheel in overeenstemming met de antieke filosofie zien we de kerkvaders de kosmos beschouwen als een sieraad, met dien verstande dat hij deze door een christelijke God gesmeed ziet. Of beter gezegd: getild uit het niets, want de kosmos der ouden wordt gedacht te ontstaan uit ongeschapen, eeuwige materie.

## het manicheïsme

Gelet op de grote uiterlijke overeenkomsten tussen Chrisyendom en Stoa, lijkt het des te bevreemdender dat Augustinus na de exhortatio, de aansporing van Cicero om te gaan filosoferen, reeds bij zijn eerste pogingen daartoe verstrikt raakt in de gnostiek. Maar liefst negen jaar lang verbond hij zich tot ontzetting van zijn moeder als toehoorder of auditor aan het Manicheïsme. Dit was een verlossingsleer, die de mens via het juiste inzicht wilde bevrijden uit de ketenen van de materie. Het Manicheïsme leert de inkerkering van een goede wereld van het 'licht' in de wereld van de 'stof'; het biedt een soort diepere kennis of gnosis aan om op eigen kracht door navolging van de profeet Mani in deze onwaardige toe-

stand een ommekeer te brengen. Zo be-  
 zien lijkt het verschil met het verlos-  
 singsdenken van Stoa en Christendom  
 niet erg groot. Maar voor de Manicheër  
 is de wereld geen kosmos. Hij ziet het  
 universum als een troebele chaos, als  
 een afschrikwekkend doorelkaar van goed  
 en kwaad, van licht en duisternis. Het  
 al heeft de identiteit van een perversie.  
 Pas op het einde der tijden zullen  
 het Rijk van de Duisternis en het Rijk  
 van het licht weer in hun oertoestand  
 van het onvermengd op zichzelf zijn te-  
 rugkeren. Harmonie is het op zichzelf  
 zijn van het goede. Augustinus vertelt  
 bekoord te zijn geweest door het strenge  
 dualisme van goed en kwaad bij de Mani-  
 cheërs, want dit betekende dat men het  
 kwade in de wereld niet via kromme re-  
 deneringen tot iets goeds hoefde om te  
 buigen. Het kwade had zijn eigen princi-  
 pe en het absoluut goede, God zo men  
 wil, kon er op geen enkele wijze aan-  
 sprakelijk voor zijn. Toch groeit gelei-  
 delijk bij Augustinus het besef dat ook  
 de leer van Mani licht en duisternis  
 chaotisch door elkaar liggen. Een goed  
 voorbeeld zijn de voedingsvoorschriften  
 zoals die horen bij de Manicheïstische  
 levenskunst. Waarom, zo vraagt Augusti-  
 nus zich af, wordt het plukken van een  
 sappig vijgje de auditor als een zware  
 zonde aangerekend? Zou dan werkelijk  
 alleen de maag van de eclecti, de uit-  
 verkorenen, de in de vijg opgesloten  
 goddelijke lichtdeeltjes kunnen bevrij-  
 den?(18) De weerzin van de oudere Au-  
 gustinus tegen het vegetarisme vindt  
 reeds hier zijn beslag.(19) Zijn kriti-  
 sche en rationalistische instelling  
 belet hem uiteindelijk een leer te om-  
 armen, die hem dicteert blindelings  
 aan te nemen dat het wassen van de maan  
 niets anders is dan de samenkomst van  
 uit de wereld der duisternis vluchten-  
 de lichtdeeltjes. Op het kritieke mo-  
 ment keert hij de profeten van het licht-  
 rijk, die slechts van hem vragen zijn  
 lastige rede te doven, de rug toe. De  
 zoeker Augustinus lust geen dogmatiek  
 die het verstand benauwt.

## augustinus' godsvoorstelling

Augustinus is daarom maar wat blij  
 dat hij in bepaalde libri platonici een  
 visie op het kwaad ontdekt, die precies  
 strookt met zijn intenties. In de neo-  
 platoonse filosofie van Plotinus wordt  
 het kwade gedefinieerd als een privatio  
 boni, een afwezigheid van het goede.  
 Zoals duisternis het ontbreken is van  
 licht, zo is het kwade een gebrek aan  
 het goede. Augustinus leert dat hij het  
 kwaad niet in manicheïstische zin als  
 iets substantieels hoeft te beschouwen.

Plotinus breekt met de verleiding het  
 kwade een eigen ontologische status te  
 geven. De kerkvader formuleert zijn be-  
 vindingen zo: "En al zoekende naar wat  
 eigenlijk de ongerechtigheid, de slecht-  
 heid was, kwam ik tot de bevinding dat  
 het geen substantie was, maar een ver-  
 keerdheid van de wil die zich heeft  
 afgewend van de hoogste substantie,  
 van U die God zijt, en zich heeft ge-  
 keerd naar de laagste dingen, zijn in-  
 nerlijk vergooiend en opzwellend naar  
 buiten".(20)

Dit citaat sluit vele horizonten  
 van Augustijns denken in zich, maar be-  
 paalt toch met name dat de akt van het  
 aanhangen van God, het adhaerere, be-  
 slist over goed of kwaad. Ook schemert  
 even iets door van de godsvoorstelling  
 van Augustinus en dat is niet zonder  
 belang aangezien deze vergaand door het  
 neoplatonisme is gekleurd. God is voor  
 hem het Zijn, dat absoluut, eeuwig en  
 zelfgenoegzaam is. Augustinus heeft  
 nooit getwijfeld aan het bestaan van  
 God, maar wel heeft hij verschrikkelijk  
 moeten worstelen om een voorstelling  
 van God die de hoogste van alle waar-  
 den ook waardig is. Hij kan zich be-  
 paald niet vinden in de gelijkstelling  
 van het goddelijke met de ziel van de  
 wereld, want dat zou immers betekenen  
 dat de poten van dieren en mensen vrij  
 zijn lichaam konden bezoedelen.(21)  
 Ook de gedachte dat God stoffelijk is  
 en ruimtelijk, heeft hij moeten overwin-  
 nen. De Manicheërs leerden dat het  
 goddelijke licht in deeltjes over de  
 ruimte verspreid ligt en dat een groot  
 stoffelijk voorwerp meer lichtdeeltjes  
 gevangen kan houden dan een klein.  
 Volgens Augustinus heeft dit echter  
 tot absurde consequentie "dat het  
 lichaam van een olifant meer van God  
 zou bevatten dan het lichaam van een  
 mus".(22) Het is nu Plotinus geweest  
 die de kerkvader een godsvoorstelling  
 aanreikt, die wezenlijk afwijkt van door  
 Stoa en het Manicheïsme ingenomen posi-  
 ties. Voor Plotinus is God een alle  
 bepalingen overstijgend wezen en niet  
 een zijnde van stoffelijke aard, hoe  
 fijn en hoe volmaakt men zich die stof  
 ook mag denken. Principeel is het  
 goddelijke een mysterie, dat zich aan  
 alle bepalingen onttrekt. Het is hoog-  
 uit mogelijk te zeggen wat het Ene- een  
 naam die de verlegenheid Plotinus aan-  
 reikt- niet is en dat al datgene wat  
 het Ene niet is, dat wil zeggen de  
 veelheid van verschijnselen, uiteindelijk  
 in het Ene zijn laatste grond en doel  
 moet hebben. Alles wat is, is uit het  
 Ene en streeft naar hereniging met de  
 bron van al het bestaande. In een door  
 de filosofie geleid proces leert de

mens transcendere se, zichzelf te overstijgen om de vervreemding van zijn goddelijke oorsprong op te lossen in de juiste gerichtheid op het Ene.

## scepticisme

In de theologie van Plotinus wordt de absolute eenheid van het goddelijke gegarandeerd doordat het Ene radicaal anders is dan de veelheid van verschijnselen. Augustinus zal echter het goddelijke nu eens identificeren met het Zijn, dan weer met de Liefde, dan weer met de Waarheid. Als amator dei zit hij bepaald niet verlegen om positieve bepalingen voor het goddelijke. Trouwens, als het hem uitkomt dan verketterd hij dat het een lieve lust is het kwade niet als privatio boni, maar als het werk van de allerverschrikkelijkste satan zelf. Bij Augustinus gaat alles samen, de absolute enkelvoudigheid van God en de vele wezenskenmerken van God die aan zijn pen ontglippen; het kwade als gebrek aan het goede respectievelijk als het werk van een duivelse macht. Er zijn mensen die Augustinus alleen al om die reden niet uit kunnen staan, dat zij hem niet op een soort gelijk kunnen vastleggen. Hij roept bij deze mensen eenzelfde soort sceptisme op als dat waartoe hij zelf neigde toen hij bezig was zich aan het Manicheïsme te ontworstelen. Als professor in de rhetorica was Augustinus toen inmiddels naar Rome verhuisd- weg van zijn altijd prekende moeder. (23), weg ook van de "walgelijke, niets ontziende bandeloosheid" van de jongeren in Carthago. (24) Maar ook in Rome waren de mensen geen haar beter, ook daar was hij als docent met een aanzienlijk salaris het mikpunt van allerlei pesterijen. In deze moeilijke periode kwam toen bij Augustinus de gedachte op "dat de filosofen die men academici noemt voorzichtiger en verstandiger waren geweest dan de andere filosofen: zij hadden de mening gehuldigd dat men over alles moest twijfelen en hun oordeel was geweest dat door de mens geen enkele waarheid gekend kan worden". (25) Zoals vele Romeinen, vond Augustinus in het sceptisme een mantel om tijdelijk zijn eigen geestelijke problemen te bedekken. Maat ook als kerkvader zou hij later ten dele een scepticus blijven. Sceptisch zou hij vooral gaan staan tegenover de pretenties van de wereldse filosofie, die de mens de wijsheid beloofde om op eigen kracht gelukkig te worden, maar die hem welbeschouwd met een kuitje in het riet stuurde. Welk houvast had Cicero werkelijk aan zijn welbespraaktheid en aan zijn stoïcijnse onaandoenlijkheid,

toen hij troost zocht bij het overlijden van zijn dochter Tullia? (26) Alle filosofen pretenderen de juiste weg naar het gelukkige leven te kennen, maar ondertussen is het zo dat de ene mens daartoe in een zuilenhal laat marcheren, dat de ander hem meeneemt naar een academie, weer een ander hem in zijn tuin zal ontvangen en er zijn er zelfs die de waarheid op de markt uitdragen. Hopeloos verdeeld en tegenstrijdig zijn de filosofen als de vraag aan de orde komt wat nu wezenlijk het gelukkig leven is. (27) Terecht moedigen zij aan het geluk te zoeken, maar de uitkomst van hun streven is slechts dat men domweg alles wat voor ogen is tot hoogste verheft: water, lucht, licht. (28) Augustinus vergelijkt het zoeken van het gelukkige leven met een zeereis, waarbij we lijken op een stuurloos bootje als de passies het roer in handen hebben, waarbij de schittering van de oceaan of van de nachtelijke sterrenhemel voor het doel zelf gehouden kan worden, maar waarbij we mogelijk ook stoten op een geweldig eiland, dat schijnbaar alles biedt wat we zoeken. Dit eiland is het sceptisme; men moet er langs of er over heen om direct aan de andere kant het vasteland van het geluk te ontdekken. (29)

## bekering

Deze formulering kondigt al aan dat het denken van Augustinus bezig was in een stroomversnelling te raken. Een reusachtige golf slingerde hem het religieuze stadium van zijn leven binnen. Nadat hij zich uit het woelige Rome teruggetrokken had naar Milaan, was eigenlijk alles wat Augustinus deed, een directe vooraankondiging van zijn aanstaande bekering. Terwijl hij aanvankelijk als professor in de rhetorica de preken van bisschop Ambrosius beluisterde om te genieten van zijn talent als redenaar, merkte hij al vlug dat deze Ambrosius niet alleen belangrijk was om zijn uitdrukkingswijze, maar ook om wat hij zei. De figuurlijke bijbeluitleg die de bisschop van Milaan praktiseerde, zijn vruchtbare toepassing van het bijbelwoord, "de geest maakt levend, de letter doodt", liet Augustinus niet ongemoeid. (30) Zelfs overwon hij zijn afkeer van de barbaarse stijl waarin de bijbel hem leek te zijn geschreven. Aesthetisch beschouwd had het Woord Gods het steeds tegen Cicero moeten afleggen. (31) Het allerbeslissendste moment van zijn leven vond echter plaats in een tuin te Milaan, waar hij in augustus 386 op 32 jarige leef-

tijd de wonderbaarlijke gewaarwording had dat een stem hem beval de bijbel te nemen, deze willekeurig open te slaan om daar te lezen: "Niet in brasserie en dronkenschap, niet in slaapkamers en oneerbaarheden, niet in twist en naijver, maar trekt de Heer Jezus Christus aan en vertroetelt niet het vlees in begeerlijkheid".(32) Aan deze gebeurtenis ontleende Augustinus zoveel innelijke kracht, dat hij nu eindelijk meende het celibaat aan te kunnen. Vanaf dat moment probeerde hij zijn leven gestalte te geven vanuit de imitatio Christi en werd hij niet moe te herhalen dat een filosofie zonder Christus zijn doel miste. De ware filosofie had volgens Augustinus maar een grondslag en dat was Hij die van zichzelf zei: "Ik ben de weg, de waarheid en het leven".(33)

Vanaf dat moment was ook de verzoening met zijn moeder een feit. Hij gaf haar zelfs in weerwil van de filosofische traditie, die praktisch alleen mannen aan het woord liet, een belangrijke rol in zijn dialogen.(34) We moeten dan weten dat Monica haar zoon naar Italië was gevolgd. Ze zou er zelfs komen te sterven, maar dat deed haar niet omdat zij het enige doel van haar leven in vervulling zag gaan. Mogen ook wij haar woorden: "iam quid hic facio", wat doe ik hier nog?(35) ter harte nemen.

## noten

1. "Contra Academicos", 1-2.
2. "De civitate dei", 5-12.
3. ibidem, 6-10.
4. ibidem, 1-10
5. ibidem, 4-4.
6. "Epistulae", 318-4-5-6-7.
7. Polman, "Theologie", 318.
8. "Confessiones", 7-8-12.
9. "De civitate dei", 1-11-12.
10. "Confessiones", 1-9-14.
11. Marcus Aurelius, "Meditationes", 1,1-1,13.
12. "De Beata Vita", 6.
13. "Confessiones", 3-4-7.
14. "De civitate dei", 22-24.
15. "De libero arbitrio", 1-22-23.
16. "De ordine", 2-4-12.
17. "Sermones", 80-8.
18. "Confessiones", 3-9-18.
19. zie ook: "De civitate dei", 1-20-22-23-24-26.
20. "Confessiones", 7-16-22.
21. "De civitate dei", 4-12-13.
22. "Confessiones", 7-1-2.
23. ibidem, 5-8-15.
24. ibidem, 5-8-14.
25. ibidem, 5-10-19.
26. "De civitate dei", 19-4.

27. "De civitate dei", 18-41.
28. "Epistulae", 137-2-4-5.
29. "De beata vita", 1-2-3.
30. "Confessiones", 6-4-6.
31. ibidem, 3-5-9.
32. ibidem, 8-12-28.
33. ibidem, 7-18-24.
34. "De ordine", 1-11-31.
35. "Confessiones", 9-11-28.

## literatuur

- Augustinus. "Philosophische Frühdialektik". Zürich, 1972.
- Augustinus. "Confessiones"- Bekenntnisse, vertaald en toegelicht door J. Bernhart. München, 1966.
- Augustinus. "Vom Gottesstaat"- ingeleid en vertaald door W. Thumme. Zürich, 1955.
- "Texte der Kirchenväter", 5 banden. München, 1966.
- Brown, P. "Augustine, a biography". Londen, 1967.
- Gilson, E. "The christian philosophy of saint Augustine". New York, 1967.
- Polman, A.D.R. "De theologie van Augustinus". Kampen. 1965.